

Лукачович Г.О.

аспірантка;

Мілевська О.П.

кандидат педагогічних наук, доцент,

Кам'янець-Подільський національний університет

імені Івана Огієнка

СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ УМІНЬ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

Семантика мови є основою розвитку мовлення індивіда, адже ґрунтується на змістовній стороні слова як мовного знака (О.О. Леонт'єв, М.І. Жинкін) і реалізується у вмінні пов'язувати словесну оболонку з його смислом та формується протягом усього життя.

Закономірності семантичних зв'язків між мовними одиницями і системний характер лексики вивчали Г. Іпсен, Р. Мейер, М.М. Покровський, О.О. Потебня та ін.

Дослідження розвитку лексичної семантики дошкільників (праці Н.В. Гавриш, С.Д. Дем'яненко, Н.Р. Кирсти, Ф.О. Сохіна, Є.М. Струніної, О.С. Ушакової) проводились у контексті уточнення і розширення семантичних значень, використання тематичного принципу введення лексики, асоціативного поєднання слів та ін.

Під лексико-семантичним умінням розуміють мовленнєву здатність оптимального добору та застосування лексичних засобів, вірного поєднання лексичних одиниць та використання їх у семантико-граматичному контексті.

Засвоєння дитиною лексико-семантичних умінь є складним психологічним процесом, що базується на умінні використовувати відношення поміж мовленнєвими одиницями, знаходити лексико-семантичні зв'язки, що створюють основу мовленнєво-мисленнєвої діяльності та розвиваються в онтогенетичних закономірностях, до яких відноситься перехід від фонетичного рівня сприймання мовлення, в основі якого орієнтація на акустичні характеристики слів, до семантичного – на смислові ознаки слова. Семантична домінанта

сприймання слова вважається оптимальною для опанування його значенням [4, с. 145].

Важливою властивістю слова як одиниці мови є його значення, розуміння різноманітності якого розвивається у людини протягом усього життя, щоб виробити семантичну точність його застосування. Розвиток у дитини уміння використовувати слова й словосполучення відповідно до контексту, мовленнєвої ситуації, сприяє розвитку уміння вільно підбирати мовні засоби при побудові зв'язного висловлювання, доречно користуватися словами пов'язуючи їх за змістом [2, с. 44].

З розвитком мислення і мовлення, лексика дитини кількісно зростає та упорядковується, групується у семантичні поля – функціональні утворення, де відбувається класифікація слів за спільними семантичними ознаками, виділяються ядро і периферія.

Засвоєння узагальнюючої функції слова є важливим етапом у розвитку лексичної семантики і початковою ланкою для формування узагальнень вищого рівня. У дитини протягом віку 2 р. 3 міс. – 3 р. можуть самостійно засвоюватися нові слова на основі уміння визначати контекстуально зумовлене значення слова (Є. Ф. Соботович), що дозволяє їй помічати і накопичувати різні відтінки в значенні одного слова, і на основі узагальнень визначити інваріантне значення, що є у всіх смислах, які виражені одним словом, що разом з умінням добирати синоніми та антоніми, утворює основу узагальненого лексичного значення слова.

Дитина у віці чотирьох років на основі узагальнень нескладних контекстуально зумовлених прямих смислів одного і того самого слова може правильно переносити засвоєні значення для іншої подібної ситуації, хоча її зміст вербально пояснити не може.

Дитина засвоює узагальнене значення слова, незалежно від окремих ситуацій його вживання. Воно усвідомлюється через уточнення предметної співвіднесеності слова в результаті його використання у різноманітних ситуаціях, а також через безпосереднє розуміння узагальненого значення слова, яке усвідомлюється у процесі навчання [6, с. 87–95].

Надалі дошкільник вчиться виконувати наступні операції: формування тексту, який виражає потрібне значення (можливість говоріння), а також виявлення значення з слів (здатність розуміння); поєднання слів між собою ідіоматично, тобто відповідно до норм синтаксичної, семантичної та лексичної сполучуваності; установлення

різних семантичних відношень між висловлюваннями: відношення синонімії та логічного порядку (це уміння перефразувати побудований текст різними способами, залишаючи незмінним його зміст або змінюючи останній строго певним способом; і розуміння повної або часткової семантичної тотожності різних текстів); установлення різних семантичних властивостей речень: розрізнення семантично правильних текстів від неправильних; семантично зв'язних від незв'язних [1, с. 11–12].

Формування лексико-семантичних умінь у дітей з загальним недорозвиненням мовлення (далі ЗНМ) має свої особливості. У якості основного порушення при ЗНМ виділяють недостатність мовної здібності, що проявляється у: зниженні мовленнєвої активності, уваги, спостережливості, пам'яті (Т.Г. Візель, Б.М. Грішпун, Г.В. Гуровець, Н.С. Жукова, Р.С. Левіна, В.І. Лубовський, А.К. Маркова, Н.Н. Трауготт); мовленнєвій безпорадності в нових ситуаціях і хаотичних діях при вирішенні вербальних завдань (Н.С. Жукова, Н.Н. Трауготт) та ін.

Дослідження лексико-семантичних умінь дошкільників з ЗНМ проводила О.П. Мілевська, сутність яких виявила у здатності правильно поєднувати лексичні одиниці та включати їх до семантико-граматичного контексту. Учені І.Н. Брокане, В.К. Воробйова, Р.І. Лалаєва, Є.Ф. Соботович, Л.І. Трофименко та ін. виявили, що процес виділення ядра та периферії семантичного поля у цієї категорії дітей суттєво гальмується.

У дітей з ЗНМ спостерігається обмеженість словника, звуження смислової структури слова, не сформованість різних типів його значень (синонімічних, антонімічних, переносних, безобразних, твірних та похідних), менший обсяг семантичних полів та нижчий рівень, у порівнянні з нормою, смислових зв'язків між словами, які організують ці поля [5, с. 4].

У дошкільників з ЗНМ виникають труднощі лексичних умінь, через змішування узагальнюючих понять, та труднощі семантичних умінь: проблеми з класифікацією, узагальненнями слів за семантичними значеннями прикметників; помилки та труднощі у називанні частин предметів; неправильне співвіднесення спільної дії з різними предметами; проблеми з утворенням зменшувальних назв від іменників різного роду; помилки в утворенні слів за суфіксами та з переходом з однієї частини мови в іншу; складність утворення антонімів та синонімів [3, с. 91].

У дітей старшого дошкільного віку із нерізко вираженим ЗНМ виявлена недостатня сформованість системи морфологічного словотворення: труднощі порівняння основного і похідного слів, виділенні спільного і різного у їх звучанні; невмінні виокремити мовний знак, що змінює сутність слова; труднощі оперування морфологічним складом слова; зниженій кількості похідних слів (Л. І. Бартенєва).

У дітей з ЗНМ порушення розвитку лексики призводить до більш пізнього формування лексичної системності, організації семантичних полів, та своєрідності цих процесів [6, с. 94].

Порушення засвоєння семантичної структури слова негативно позначаються на розвитку зв'язного мовлення дитини, обмежують розуміння зв'язних текстів, утруднюють самостійне засвоєння значень нових слів [5, с. 4].

Отже, діти старшого дошкільного віку з ЗНМ не можуть самостійно достатньо засвоїти семантичну функцію слова (О. П. Мілевська, Є. Ф. Соботович, Л. І. Трофименко), що включає узагальнене лексичне значення слова, формування семантичних полів, лексичну системність і понятійну співвіднесеність, що пов'язано із зниженням пізнавальної та мовленнєвої активності; не сформованістю мисленнєвих операцій (абстрагування, аналогії, категоризації, порівняння, узагальнення, тощо); труднощами запам'ятовування, збереження та відтворення інформації; незрілістю словесної регуляції, труднощами словесного опосередкування; недостатньою стійкістю та труднощами переключення уваги (Л. А. Андрусишина, С. Ю. Конопляста, Р. Є. Левіна, В. І. Лубовський та ін.). Тому формування лексико-семантичних умінь у дошкільників з ЗНМ відбувається за онтогенетичними закономірностями, але має свої труднощі, зумовлені особливостями розвитку психічних процесів.

Список використаних джерел:

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды, том I. Лексическая семантика. Москва : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1995. 472 с.
2. Дем'яненко С. Д. До проблеми лексико-семантичного розвитку дітей дошкільного віку. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 9. С. 42–48.
3. Мілевська О. П. Дослідження лексико-семантичних умінь у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. *Педагогічні науки: Збірник наукових праць*. Херсон : Херсонський державний університет. 2017. Вип. LXXXVIII. Т. 2. С. 86–91.

4. Мілевська О. П. Особливості семантичної домінанти сприймання слова у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2020. Вип. 15. С. 145–154.

5. Соботович Є. Ф. Формування семантичної структури слова у дітей з вадами мовленнєвого розвитку *Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць*. Вип. 2. Київ : Актуальна освіта. 2005. С. 3–17.

6. Трофименко Л. І. Теоретичні засади дослідження лексичної сторони мовлення у дошкільників в умовах нормального та порушеного онтогенезу. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2013. Вип. 4(1). С. 85–95.